

แนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก ได้ใช้แนวความคิดในเรื่องของการตั้งถิ่นฐาน และความสัมพันธ์ของชุมชนไทยกับแม่น้ำลาคลอง รวมทั้งงานวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตลาด ซึ่งแนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะมุ่งเสนอส่วนที่สัมพันธ์กับชุมชนและตลาดน้ำ เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อไป

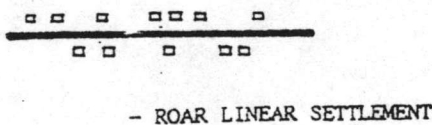
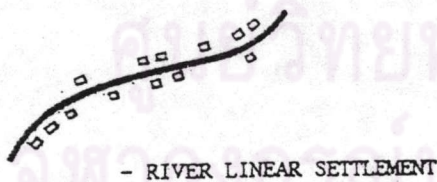
2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน

2.1.1 การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว

(LINEAR SETTLEMENT)

การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว หรือ ตามแนวเส้นทางคมนาคม จะปรากฏในบริเวณที่ราบเป็นส่วนใหญ่ โดยยึดเส้นทางคมนาคมเป็นแนวหลักในการตั้งบ้านเรือน และด้านหลังของที่อยู่อาศัยจะใช้เป็นพื้นที่เกษตร บริเวณจุดตัดหรือทางแยกจะมีการกระจุกตัวของบ้านเรือนที่ใช้เป็นเขตการค้าของชุมชนส่วนบริเวณที่ไกลออกไป การตั้งบ้านเรือนจะอยู่ห่างกัน ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวหรือตามเส้นทางคมนาคม ได้แก่ แม่น้ำ ลาคลอง และถนน เป็นต้น

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแนวยาว

-แม่น้ำ ลาคลอง (RIVER LINEAR SETTLEMENT) การตั้งถิ่นฐานริมฝั่งแม่น้ำลาคลองเป็นการเลือกพื้นที่ของมนุษยชาติ มาตั้งแต่สมัยโบราณกาล เพราะแหล่งน้ำเป็นต้นกำเนิดของความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งอาหาร แหล่งเพาะปลูก และใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่ง แหล่งอารยธรรมสำคัญของโลก

ก็ได้พัฒนาการมาจากบริเวณที่ราบลุ่มน้ำต่างๆ ได้แก่
แม่น้ำทกีส-ยูเฟรติส แม่น้ำสินธุ แม่น้ำฮวงโห
 เป็นต้น

-ถนน (ROAD LINEAR SETTLEMENT)

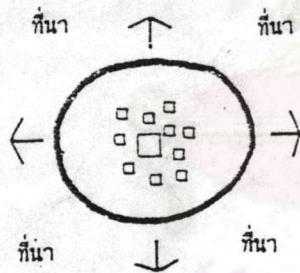
เป็นการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคมนาคมทางบกทั้ง
ทางรถไฟและทางรถยนต์ แนวถนนจะเป็นบริเวณ
ที่มีการกระจุกตัว ของอาคารบ้านเรือนในปัจจุบัน
เพราะเป็นเส้นทางที่ให้ความสะดวก และรวดเร็ว
กว่าเส้นทางน้ำ

2.1.2 การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว

(CLUSTER SETTLEMENT)

เป็นการตั้งถิ่นฐานตามปัจจัยธรรมชาติ หรือ ปัจจัย
กายภาพ เช่น จุดตัดของเส้นทางคมนาคม แหล่ง
แร่ธาตุ ที่ราบลุ่มแม่น้ำ เป็นต้น ลักษณะการตั้งถิ่น
ฐานจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ระยะแรกจะเป็นกลุ่ม
บ้านขนาดเล็ก และขยายใหญ่ขึ้นเป็นหมู่บ้านเป็น
ชุมชน การกระจุกตัวของชุมชนจะใช้พื้นที่รอบ
เป็นพื้นที่เกษตร ส่วนขนาดของชุมชนนั้นขึ้นอยู่กับ
ระยะเวลาและการเพิ่มขึ้นของประชากร ที่จะส่ง
ผลให้ศูนย์กลางชุมชนเกิดกิจกรรมในด้านต่างๆ ทั้ง
ด้านการค้าและบริการชุมชนก็จะพัฒนาขยายตัวเป็น
เมืองต่อไป

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว

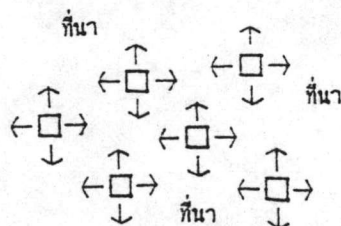

2.1.3 การตั้งถิ่นฐานแบบกระจายตัว

(SCATTER SETTLEMENT)

เป็นการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน อยู่นานพื้นที่เกษตรของ
ตนเอง ที่เป็นยุ่งฉาง คอกสัตว์ ไร่บ้านเรือนจะ
ตั้งอยู่ห่างๆ กัน ตามขนาดของที่ดินแต่ละครอบครัว
ซึ่งจะมีศูนย์กลางร่วมกัน เช่น วัด โรงเรียน และ
ตลาด ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายนี้ส่งผล

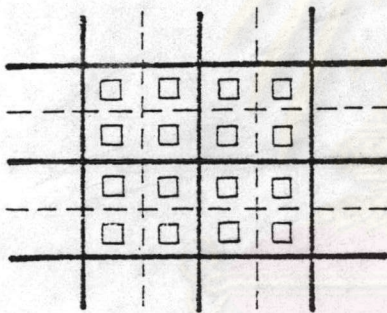
รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายตัว

ทางด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากเกษตรกรที่อยู่อาศัยในพื้นที่การเกษตรของตน ไม่ต้องเสียเวลาในการเดินทางไปกลับระหว่างพื้นที่เกษตรกับบ้าน จึงมีเวลาในการดูแลผลผลิตได้เต็มที่ มีเวลาคิดปรับปรุงแก้ปัญหาหรือขยายกิจการให้ก้าวหน้า มีการทำการเกษตรแบบเข้ม (INTENSIVE FARMING) เพื่อให้เกิดผลผลิตสูงสุดต่อพื้นที่ ด้วยการนำเทคโนโลยีใหม่ๆ มาช่วย

2.1.4 การตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ (UNIFORM SETTLEMENT)

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ

เป็นการตั้งถิ่นฐานที่มีการวางแผนล่วงหน้า เพื่อให้การราชที่ดินมีความเป็นระเบียบและก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจ ตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานของพื้นที่ เช่น การตั้งถิ่นฐานกลางพื้นที่เกษตร การตั้งถิ่นฐานบริเวณเส้นทางคมนาคม เป็นต้น การจัดระเบียบของการตั้งบ้านเรือน มักจะอยู่ตามโครงการต่างๆ เช่น โครงการนิคมสร้างตนเอง โครงการนิคมอุตสาหกรรม เป็นต้น¹

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹จักรชัย พงศ์ประยูร, ทฤษฎีการตั้งถิ่นฐาน (กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ม.ป.ป), หน้า 34

2.2 ความสัมพันธ์ของชุมชนไทยกับแม่น้ำลาคอง

สภาพแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดรูปแบบชุมชน และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนในแต่ละพื้นที่ ในสังคมไทยถูกกำหนดด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นน้ำ น้ำจึงผูกพันแทรกซึมกับชีวิตคนไทยมาช้านาน ตั้งแต่เรื่องของพิธีกรรม วรรณกรรม นาฏศิลป์ ศิลปพื้นบ้าน จิตรกรรม ประติมากรรม การวางผังเมือง² ตลอดจนเรื่องชีวิตเศรษฐกิจของชุมชนที่ปรากฏออกมาในรูปของตลาดน้ำ

2.2.1 ความสำคัญของแม่น้ำลาคองต่อชุมชนไทย

1) สภาพทางภูมิศาสตร์ ผืนอาหารสินใหญ่ของประเทศไทยคือ บริเวณที่ราบลุ่มน้ำภาคกลาง เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์และเป็นทำเลเหมาะต่อการตั้งถิ่นฐาน มีแม่น้ำ 4 สายเรียงตัวกันไหลลงสู่อ่าวไทย ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านกลางที่ราบภาคกลาง แม่น้ำท่าจีนแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งขวา แม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำบางปะกงไหลขนานทางฝั่งขวาและซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำเหล่านี้ได้พัดพาโคลนตะกอนมาทับถมทำให้เกิดที่ราบอันอุดมสมบูรณ์เป็นศูนย์กลางการเพาะปลูก การค้าและเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศ³ เมืองสำคัญจึงตั้งอยู่ริมแม่น้ำเหล่านี้ เช่น กรุงเทพฯ ธนบุรี อยุธยา ฉะเชิงเทรา อ่างทอง สุพรรณบุรี ราชบุรี นครปฐม สมุทรสงคราม สมุทรสาคร เป็นต้น

2) บทบาทของคลองขุด คลองขุดได้เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนไทย เนื่องจากการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำลาคองตามธรรมชาติ ไม่สามารถสนองความต้องการได้อย่างเต็มที่ ลักษณะของแม่น้ำลาคองบางสายมีลักษณะคดเคี้ยวมากทำให้เสียเวลาในการเดินทาง บางสายมีน้ำท่วมมากพอที่จะใช้ไม่ได้ตลอดปี หรือบางพื้นที่ไม่มีคลองไหลผ่าน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องขุดคลองเพิ่มขึ้น คลองในลักษณะนี้เรียกว่า คลองขุด

²สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, น้ำ: บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2529), หน้า 5.

³สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2529), หน้า 34, 52.

บทบาทของคลองขุดเก่าที่ปรากฏหลักฐานมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ คลองที่ขุดส่วนใหญ่จะเป็นไปตามพระราชบัญชาของพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะสร้างให้เห็นถึงบทบาทหลักๆ ของคลองขุดดังนี้

- บทบาททางด้านยุทธศาสตร์ การขุดคลองเพื่อป้องกันข้าศึกศัตรูเป็นรูปแบบการวางผังเมืองในสมัยโบราณ โดยขุดคลองขึ้นล้อมรอบเมืองโดยเฉพาะเมืองที่มีฐานะเป็นเมืองหลวง คลองขุดในลักษณะนี้เรียกว่า คลองคูเมือง หรือ คลองภายในเมือง⁴ คูเมืองกรุงศรีอยุธยาเป็นตัวอย่างอันดีในการวางผังเมือง จนกลายเป็นแบบอย่างในการสร้างเมืองมาตั้งแต่สมัยธนบุรีจนถึงสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ก่อนการทาสหริศัญญาเบาริ่ง) อย่างไรก็ตามการขุดคลองมีประโยชน์ทางด้านยุทธศาสตร์แต่เพียงด้านเดียว แต่ยังมีประโยชน์เพื่อการคมนาคมอีกด้วย

- บทบาททางด้านคมนาคม การขุดคลองเพื่อช่วยในการคมนาคมขนส่ง มีด้วยกันสองลักษณะคือ คลองลัดและคลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำ⁵ การขุดคลองลัดเกิดขึ้นเนื่องจากพื้นที่ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้มีความลาดชันน้อย กระแสน้ำจึงไหลช้าทำให้แม่น้ำบางช่วงคดเคี้ยวมาก คลองลัดจึงช่วยให้เดินทางได้สะดวกและปลอดภัยยิ่งขึ้น สำหรับคลองขุดเชื่อมระหว่างแม่น้ำเป็นการขุดเชื่อมแม่น้ำเข้าด้วยกัน ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำท่าจีน หรือแม่น้ำแม่กลอง หรือแม่น้ำบางปะกง ซึ่งการขุดคลองเชื่อมแม่น้ำ 4 สาย เข้าด้วยกันเท่ากับเป็นการย่นระยะทางจากส่วนกลางของประเทศไปทางด้านตะวันออกและตะวันตกให้สั้นลง เพื่ออำนวยความสะดวกในการคมนาคมขนส่ง นอกจากนี้คลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำยังมีความสำคัญต่อการปกครอง เพื่อช่วยในการดูแลหัวเมืองใกล้เคียงได้สะดวกและทั่วถึงยิ่งขึ้นอีกด้วย⁶

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴จิเกฮารุ ทานาเบ้, "การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย," วารสารธรรมศาสตร์ 3 (ตุลาคม 2518 - มกราคม 2519) : 84.

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁶กิตติ ต้นไทย, "คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย (พ.ศ. 2367-2453)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 69

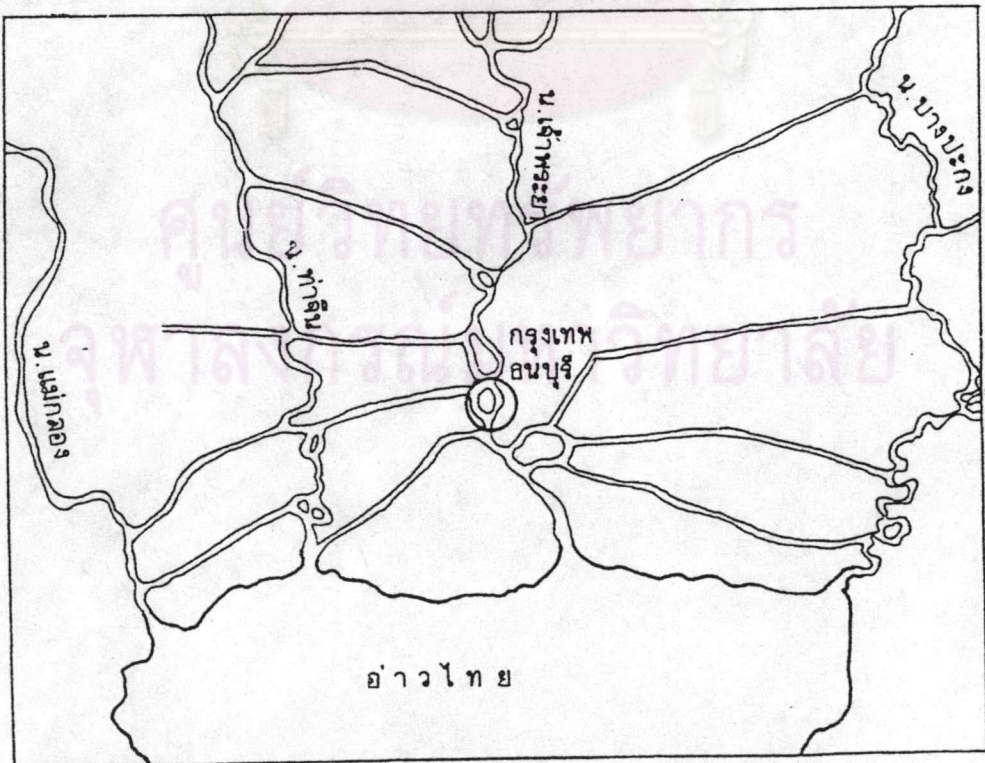
- บทบาททางด้านเศรษฐกิจ หลังสนธิสัญญาเบาริ่ง (พ.ศ. 2398) ไทยเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการส่งออกไปยังต่างประเทศ และมีระบบการค้าเสรีพร้อมกับระบบเงินตรามาใช้ การค้าของไทยจึงขยายตัวขึ้นโดยเฉพาะการค้าข้าว ข้าวเป็นสินค้าที่สำคัญมากในสมัยนั้นเพราะเป็นที่ต้องการของชาวต่างประเทศ สมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีเป้าหมายหลักในการขุดคลองเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก นอกเหนือจากการขุดคลองเพื่อการคมนาคมแต่เพียงอย่างเดียว การขุดคลองเป็นการเปิดพื้นที่ที่รกร้างว่างเปล่าให้ราษฎรเข้าไปทำการเพาะปลูกและใช้เป็นเส้นทางลำเลียงผลผลิตมาสู่ตลาด⁷

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷ปิยนาด บุณาค และคณะ, คลองใน กทม: ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อ กทม.ใน 200 ปี (พ.ศ. 2394 - พ.ศ. 2525) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬา, 2525), หน้า 54.

ลักษณะปรี วมที่ราบลุ่มน้ำภาคกลาง และที่ตั้ง เมืองต่างๆ

คลองขุดเชื่อมแม่น้ำและคลองขุดอื่นๆ ในลุ่มน้ำภาคกลางตอนล่าง

2.2.2 เอกลักษณ์ของชุมชนสังคมไทย

สังคมไทยมีความเฉพาะของไทยเอง เพราะสังคมไทยเราผ่านประวัติศาสตร์มาแบบหนึ่ง อยู่ในสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์แบบหนึ่ง อยู่ในที่ตั้งแบบหนึ่ง มีวัฒนธรรมความเป็น-มา ศาสนาแบบหนึ่ง⁸ จึงมีวัฒนธรรมชุมชนเป็นวัฒนธรรมชาวบ้านที่เป็นตัวของตัวเอง ให้ความสำคัญกับคน ให้ความสำคัญกับชุมชน ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และมีความอิสระของตัวเองในการพัฒนา⁹

ลักษณะเฉพาะของชุมชนไทยที่ต้องผูกพันกับสายน้ำมีลักษณะดังนี้

สังคมเกษตรกรรม ชุมชนไทยได้ตั้งรกรากลงบนที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำหลายสายไหลผ่านมีฝนตกชุก ทำให้ชุมชนประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมเป็นสำคัญ จึงเรียกลักษณะทางสังคมไทยได้ว่า สังคมเกษตรกรรม (AGRARIAN SOCIETY) หรือสังคมชนบท (RURAL SOCIETY)¹⁰ การคงอยู่ของสังคมไทยนั้นขึ้นอยู่กับเกษตรกรรม รวมทั้งวิถีชีวิต (Way of life) การเกษตรกรรมเป็นวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ เข้าไปแนวความคิดความอ่านในกิจกรรม และลักษณะประจำวันของสังคมไทยทั่วทุกด้าน¹¹

ชุมชนน้ำ อ้างตามแนวความคิดของ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา ในหนังสือ น้ำ: บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย ว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำและที่ราบต่ำในเอเชียอาคเนย์นั้นน้ำจะค่อย ๆ ไหลหลากลงไปสู่ทะเล น้ำจึงมีค้างอยู่ทั่วไปเพราะมีได้ไหลผ่านหายไอบอย่างรวดเร็ว ดังเช่นในบริเวณภูเขาซึ่งมีความเอียงลาดสูง เมื่อเป็นเช่นนี้การกักเก็บน้ำจึงไม่จำเป็น มนุษย์ในแถบนี้จึงไม่จำเป็นต้องควบคุมการใช้น้ำ แต่กลับอาศัยอยู่กับน้ำไหลผ่านไอบมาอย่างง่าย ๆ เหมือนกับต้นข้าวซึ่งมีชีวิตอยู่กับน้ำ นี่คือแหล่งอารยธรรมชาวน้ำ (AQUATIC CIVILIZATION) ซึ่งแตกต่างกับวัฒนธรรมที่มีพื้นฐานมาจากการกักกั้นน้ำ

⁸ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬา, 2534), หน้า 43.

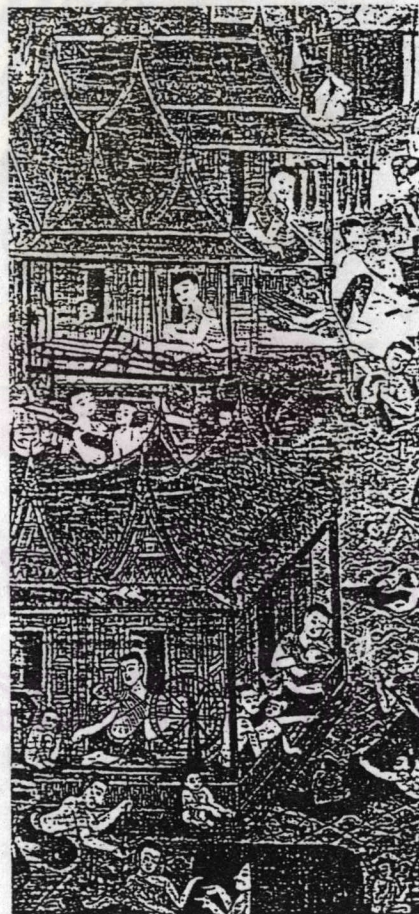
⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

¹⁰อานนท์ อาภาภิรม, มนุษย์กับสังคม: สังคมและวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2525), หน้า 54.

¹¹พชรชัย เครือแก้ว ณ ลำพูน, ลักษณะสังคมไทย (กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์, 2518), หน้า 161.

ลักษณะชุมชนน้ำเป็นรูปลักษณะอันโดดเด่นของชุมชนไทย มีการสร้างอาคารบ้านเรือนลงบนน้ำประกอบด้วยเรือนแพ ตัวอย่างเช่น ชุมชนเรือนแพในจังหวัดพิษณุโลกและจังหวัดฉะเชิงเทรา หรือเป็นลักษณะชุมชนสะเทินน้ำสะเทินบกคือเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งหรืออยู่บนน้ำตื้นๆ รวมทั้งบริเวณที่น้ำท่วมซึ่งจะประกอบด้วยเรือนไม้ยกพื้นสูง ตัวอย่างเช่น ชุมชนคลองบางกอกน้อย และชุมชนคลองดำเนินสะดวก ดังนั้นสังคมไทยจึงมีวิถีการดำเนินชีวิตแบบชาวน้ำ คือ การสร้างถิ่นฐานอยู่อย่างง่ายๆตามแม่น้ำลำคลอง ซึ่งอาจจะเป็นการอยู่บนน้ำเลยที่เดียวหรืออยู่บนตลิ่งก็ได้ เฟรเดอริค อาร์เธอร์ นีล¹² ได้บรรยายถึงชาวกรุงเทพมหานครในอดีตไว้ว่า

"จะไปที่ไหนก็ต้องนั่งแจวเรือไป หรือหากอยู่บนบ้าน (เรือนแพ) ก็นั่งอยู่เฉยๆ ไม่มีเลยที่จะออกกกำลังกายที่มีสำสัดหรือเดินเหิน ถ้าถูกบังคับให้ทำสิ่งเหล่านี้แล้วเห็นจะต้องงบบวมคามรุ่งจะเริ่มต้นอย่างไรดี แต่อย่างไรก็ตามคนไทยถือว่ามีแต่คนบ้าเท่านั้นที่จะเดินไปไหนต่อไหน ในเมื่อทุกคนสามารถนั่งแจวเรือไปได้สบาย"

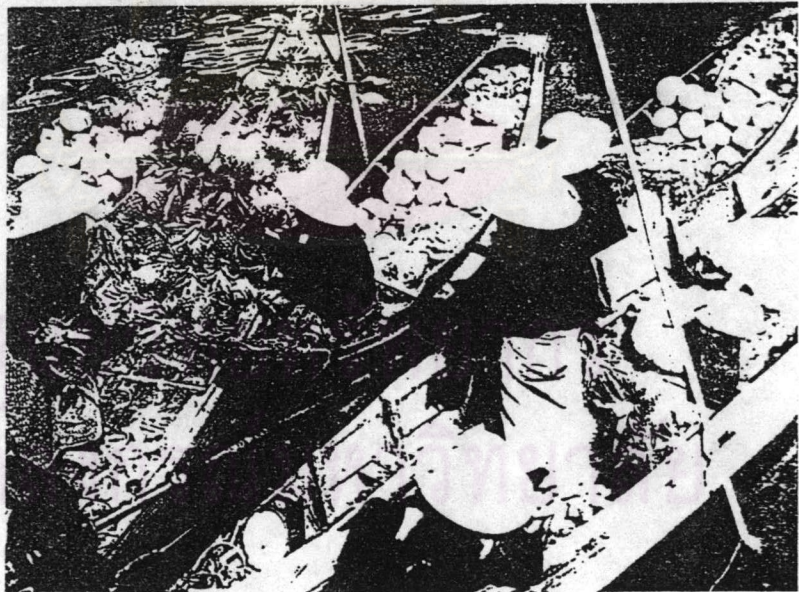

¹²Frederick Arthur Neal, Narrative of a Residence in Siam

(London, 1852), p. 37.

ตลาดน้ำ การมีแม่น้ำตลาดคลองท่าหน้าที่เป็นองค์ประกอบของชุมชน และมีวิถีการดำเนินชีวิตแบบชาวน้ำ กิจกรรมต่างๆ ของชุมชนจึงสัมพันธ์กับน้ำตลอดเวลา ตลาดน้ำเป็นรูปแบบหนึ่งที่มีสัมพันธ์กับพื้นที่ชุมชน เป็นชีวิตเศรษฐกิจของสังคมไทยในอดีต ดังคำบรรยายของสุนทรภู่ ในนิราศพระปฐม¹³

อรุณรุ่งเรืองแสงแจ้งกระจ่าง	ยี่งเส้าสร้อยเสียวจเป็นนาหมู่หลวง
.....
.....
ดูชาวแพเช่าห้องขนของขาย	ที่เรือพายขึ้นล่องนั้นของสวน
ทั้งเรือทูนเรือทอดจอดเป็นพรวน	ตลาดล้วนจ้านจัดออกอัดแอ
ทั้งสองแถวแจวใบไม้ครตลอด	ต้องเสี้ยวลอคเหล็กถักมัดแฉว
ทั้งไทยจีนฝรั่งแจกแปลกแปลกแล	พวกชาวแพสารพันจะบรรจง
ขายเครื่องแก้วเครื่องทองของทั้งหลาย	ทั้งผ้าลายม่วงแพและระหง
เสื่อกระเป่าขาม้าผ้าสบง	ที่รูปทรงสาวางเป็นช่างเย็บ

¹³วรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่, "นิราศพระปฐม" (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2513),

ตลาดน้ำเป็นตลาดสดที่ปรากฏทั่วไปตามแม่น้ำลำคลอง และเป็นตลาดสดที่มีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตลาดน้ำมีลักษณะคล้ายตลาดหาบเร่บนบก แต่ใช้เรือแพเป็นยานพาหนะนำสินค้าต่างๆ ทั้ง อาหารสด ทั้งเนื้อสด ปลา ผัก ผลไม้ และอาหารแห้ง เช่น พริก หอม กระเทียม เครื่องเทศ น้ำปลา เกลือ น้ำตาล ขนมห้าง ยาสูบ ตลอดจนเครื่องจักรสานต่างๆ ไปส่งยังแหล่งรับซื้อหรือจุดนัดพบ แต่ในระหว่างทางอาจหยุดและขายตามรายทางไปด้วย ตลาดน้ำจะติดในเวลาเช้ามีดและมักมีขบวนขบวนจากน้ำขึ้นน้ำลง ในการล่องเรือไปตามหลังเพื่อเป็นการทูลแรง ผู้ขายส่วนใหญ่มักจะเป็นแม่ค้า เนื่องจากผู้ชายไทยจะถูกเกณฑ์แรงงานตามชนบท (ธรรมเนียมการปกครองของไทยแต่โบราณ ที่ชายฉกรรจ์ทุกคนที่มีอายุประมาณ 18-60 ปี ต้องเข้ารับราชการทหารเวลาเกิดศึกสงคราม หรือยามสงบก็เข้าประจำยังหน่วยสังกัดตามระยะเวลาที่กำหนดไว้)

นอกจากเรือเร่ขายดังกล่าวข้างต้น ยังมีเรือประเภทที่บรรทุกผลิตผลมาจากคลองซึ่งอยู่ลึกเข้าไป และนำผลิตผลมาขายแก่พ่อค้าแม่ค้าที่ตลาดเพื่อนำไปจำหน่ายต่อตามแหล่งอื่น ๆ อีกทอดหนึ่ง ตลาดซึ่งเป็นศูนย์กลางของการจำหน่ายสินค้า มักจะเกิดขึ้นตามบริเวณปากคลอง หรือบริเวณจุดตัดของคลองซอยต่างๆ ซึ่งจะ มีแหล่งชุมนุมของเรือที่นำสินค้าผลิตผลมาขาย นอกจากนั้นเรือนแพหรือบ้านเรือนริมน้ำที่อยู่บริเวณแหล่งชุมนุมของเรือ ก็จะกลายเป็นตลาดแบบประจำเกิดขึ้น โดยที่มักจะมีเกิดจากการรับฝากขายสินค้าของเรือ และนานเข้าก็จัดหาสินค้าจากพวกเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ มาวางขาย ที่สำคัญคือ เครื่องมือ เครื่องใช้ต่างๆ เช่น มีด พร้า หม้อ ไห เต่า เทียนไข จี๊ใต้ ยาตั้ง ยาผอย แป้งกระแจะ ดินสอพอง น้ำมันไทย และประเภทของแห้งต่างๆ เช่น กะปิ น้ำปลา เกลือ พิน ข้าวสาร ถ่าน ของชาต่างๆ เครื่องจักรสาน เสื้อผ้า ฯลฯ¹⁴

¹⁴ เกียรติ จิระกุล และคณะ, ตลาดใน กทม. การขยายตัวและพัฒนาการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬา, 2525), หน้า 6-7.

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับตลาด

งานวิจัยเรื่อง ตลาดใน กทม. การขยายตัวและพัฒนาการ จัดทำโดย เกียรติ จิระกุล และคณะ เป็นงานวิจัยที่ดำห้ข้อคิด ข้อเสนอ เพื่อเป็นแนวทางในการพิจารณาตลาดกับชุมชน และตลาดกับรูปแบบเศรษฐกิจในแง่ต่างๆ ดังนี้

2.3.1 ตลาดกับชุมชน

ชุมชน ตามความหมายในแง่ผังเมือง คือ ราวแวดล้อมทางกายภาพที่รวมกัน เป็นกลุ่มเป็นบ้านเป็นเมือง มีการดำเนินชีวิตเป็นประจำทุกวันชุมชนตามระบบและโครงสร้างทาง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม การดำเนินชีวิตประกอบด้วย ผู้คนและกิจกรรม ระยะเวลา ที่ว่าง อาคารบ้านเรือน และระดับความสามารถทางเทคโนโลยี ชีวิตชุมชนในพื้นที่หนึ่งๆได้พัฒนาจนเกิด เป็นวัฒนธรรมการกินการอยู่ที่มีลักษณะเฉพาะตัว เช่น ชีวิตชุมชนไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งผูกพันแยกไม่ออกจากแม่น้ำลาลอง

ตลาด เป็นแหล่งรวมกิจกรรมซื้อขายสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคมากมายหลาย ชนิดในชีวิตประจำวันของผู้คนในแต่ละพื้นที่ชุมชน ตลาดแต่ละตลาดย่อมมีพื้นที่ชุมชนที่รับบริการของตนเอง ซึ่งพื้นที่รอบๆ นี้เองจะเป็นปัจจัยกำหนดขนาดและรูปแบบของตลาด ดังนั้นตลาดจึงมี ขนาด รูปแบบการค้า ประเภทสินค้า และสภาพกายภาพที่ต่างกันไป สำหรับปัจจัยที่เป็นตัวกำหนด ที่ตั้งของตลาดคือ

- ความสะดวกในการคมนาคมและขนส่ง คือ เป็นจุดที่มีผู้คนผ่านไปผ่านมา เป็น ประจำวัน

- ความหนาแน่นของชุมชน เพราะชุมชนที่หนาแน่นย่อมทำให้มีกำลังซื้อสูง

ตลาดเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของพื้นที่ชุมชน เนื่องจากกิจกรรมการค้าขาย จับจ่าย เป็นกิจกรรมหลักอย่างหนึ่งในกิจกรรมทั้งหลายภายในชุมชน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมี ย่านศูนย์กลางของชุมชน เพื่อทุกครัวเรือนจะเดินทางมาซื้อหาสินค้า และบริการที่จำเป็นต่อชีวิต ประจำวันได้ใกล้และสะดวกที่สุด ตลาดยังผูกพันกับแหล่งผลิตสินค้าและโครงข่ายคมนาคมขนส่ง ดังนั้นตลาดจะขยายตัวและพัฒนาการไปตามลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

2.3.2 ตลาดกับรูปแบบเศรษฐกิจ

งานวิจัยชิ้นนี้ได้อ้างอิงตามแนวความคิดของ Max Weber ซึ่งได้ให้ความหมายของตลาดไว้ว่า ชุมชนที่จะเรียกว่าเป็นเมืองได้นั้นต้องประกอบด้วยตลาด เพราะว่าตลาดคือสัญลักษณ์ของความเป็นเมือง เป็นสัญลักษณ์ของชีวิตชุมชนที่ได้พัฒนามาถึงขั้นที่มีการแบ่งงาน แบ่งการกันทำ เกิดเป็นอาชีพต่าง ๆ ประกอบกันมีเทคโนโลยีที่สูงพอที่จะส่งผลให้ชุมชนนั้นมีชีวิต มีเศรษฐกิจคึกคัก มีการแลกเปลี่ยนหมุนเวียนของสินค้าและเงินทอง โลกของวัตถุ เครื่องอุปโภคบริโภค ก็จะหลากหลายมากมายยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันชีวิตสังคมของชุมชนนั้นก็จะเป็นแบ่งแยก ค่อยไปตามชีวิตเศรษฐกิจ ผู้คนเกิดความแตกต่างทางความคิดความเห็นและผลประโยชน์ ด้วยเหตุนี้โลกของผู้คนก็จะเคลื่อนไหวมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

และเมื่อพูดถึงตลาดในแง่ของรูปแบบเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นส่วนที่ไม่สามารถรับรู้ได้ทันที แต่ส่วนที่รับรู้และต้องประสบก่อนคือ ชีวิตและบรรยากาศของตลาดนั้นๆ ดังนั้นจึงต้องแยกมองตลาดออกเป็น 2 ส่วน คือ

1) ตลาดในแง่ชีวิตและบรรยากาศ

ตลาดเป็นโลกแวดล้อมกายภาพในเมืองรูปแบบหนึ่งที่มีชีวิตและบรรยากาศเฉพาะตัว ซึ่งโลกแวดล้อมประกอบไปด้วย โลกของธรรมชาติ โลกของวัฒนธรรม และโลกของผู้คน องค์ประกอบเหล่านี้เป็นปัจจัยร่วมกัน ที่ตัดสินสภาพของโลกแวดล้อมไม่ว่าที่ใดๆ ก็ตาม เช่น ความคึกคัก มีชีวิตชีวา จอแจ แห้งแล้ง เจียบเหงา สวยงามละลานตา ฟ้าอากาศน่าเบื่อ ฯลฯ

ตลาดเป็นลักษณะจำเพาะเจาะจงอย่างหนึ่งของโลกวัฒนธรรม ในโลกแวดล้อมที่เรียกว่า ตลาด นี้ ผู้คนจะได้อยู่ท่ามกลางโลกของวัตถุที่เป็นผลผลิตของวัฒนธรรมนั่นเอง ซึ่งก็คือ สินค้ามาชนิด ขณะเดียวกันตลาดก็เป็นสถานการณ์ทางสังคมลักษณะหนึ่งของมนุษย์ ในตลาดจะเต็มไปด้วยผู้คนมากมายหลายตาทั้งพ่อค้าแม่ค้า คนซื้อคนขาย คนหนุ่มคนสาว คนเฒ่าคนแก่ ฝรั่งเศสไทย ฯลฯ ผู้คนเหล่านี้จะทำการซื้อขาย ตอรองราคา พูดคุยกัน ฯลฯ จะเห็นว่าตลาดไม่ใช่ว่าเป็นเพียงที่แลกเปลี่ยนค้าขายกันเท่านั้น ยังเป็นแหล่งชุมนุมของชีวิตของสังคมซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับกิจกรรมการค้าขาย

2) ตลาดในแง่เศรษฐกิจ

ตลาดเป็นกลไกหนึ่งของระบบเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึงสถานที่ที่มีการแลกเปลี่ยน จำหน่ายซื้อขายสินค้า หรือ ตลาดคือ ที่ที่อุปสงค์ (demand) มาพบกับอุปทาน (supply) (ความต้องการซื้อมาพบความต้องการขาย) จึงเกิดการซื้อการขาย แลกเปลี่ยนขึ้น แต่กิจกรรมที่เกิดขึ้นในตลาดนี้เป็นเพียงหนึ่งงานสามของขบวนการทางเศรษฐกิจ คือ วิธีการแบ่ง การจําแนก-

แจกจ่ายผลผลิต ซึ่งอีกสองส่วนเป็นเรื่องของการผลิตและการบริโภค การพิจารณาตลาดในแง่ เศรษฐกิจแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ

เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง (SUBSISTENCE ECONOMY)

หมายถึง รูปแบบชีวิตการกินอยู่ของชุมชนที่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ คือ สมาชิกชุมชนจะผลิตผลผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง การประกอบเกษตรกรรมจะพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก และจะทําทดถุกรรมเฉพาะจำเป็น เศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองจะไม่มีควมสลับซับซ้อนทางโครงสร้างและเกิดในพื้นที่ที่ป่าหิมพานต์ เช่น สังคมในระดับหมู่บ้านจะมีการแลกเปลี่ยนบ้างบางครั้ง ๆ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การดำรงชีพในเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ยังไม่มีตลาดที่เป็นสถานที่เฉพาะเจาะจง และมีการแลกเปลี่ยนสินค้าที่ตนไม่สามารถผลิตเองได้

เศรษฐกิจแบบพึ่งตลาด (MARKET ECONOMY)

หมายถึง รูปแบบชีวิตการกินอยู่ของมนุษย์ที่จำเป็นต้องมีตลาด คือ ต้องมีการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าโดยใช้เงินตรา ในเศรษฐกิจแบบพึ่งตลาดนี้ต่างคนต่างมุ่งทําการผลิตสินค้าเฉพาะอย่าง เพื่อให้ได้ผลกำไรสูงสุด ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น

- เศรษฐกิจแบบพึ่งตลาดอย่างง่าย (UNCOMPLEX MARKET ECONOMY)

ชุมชนที่มีรูปแบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตลาดอย่างง่าย ๆ นี้ มักจะมีพื้นฐานการผลิตแบบเกษตรกรรมและหัตถกรรม ส่วนพื้นที่เศรษฐกิจไม่จำเป็นจะต้องอยู่ในวงเล็ก ๆ แล้ว ขนาดพื้นที่จะใหญ่หรือเล็กขึ้นอยู่กับความสามารถในการเดินทางติดต่อของผู้คน และโครงข่ายความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจการเมืองของพื้นที่ ตลาดในลักษณะนี้จะเป็นตลาดระดับชุมชน ซึ่งประกอบด้วยผู้ค้ารายย่อยจำนวนมากๆ และมีความใกล้ชิดกับชีวิตชุมชน เนื่องจากผู้คนในบริเวณชุมชนนั่นเองที่มักจะมาค้าขาย มาพบปะ ชีวิตตลาดจะคึกคักมาก เป็นชีวิตสังคมที่ค่อนข้างอยู่ในการค้าขายนั้น

- เศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมทุนนิยม (CAPITALIZED INDUSTRIAL ECONOMY)

เป็นลักษณะการผลิตแบบอุตสาหกรรมที่ต้องใช้ทุน แรงงาน และวัตถุดิบ ให้ผลผลิตครั้งละมากๆ และทํากาไรเพื่อไปเพิ่มในการค้าขายต่อไป ตลาดในเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมทุนนิยมนี้โครงสร้างที่ซับซ้อนและกลไกขนาดใหญ่ แทรกอยู่ในตลาดตั้งแต่ระดับชุมชนถึงระดับโลก

การมองตลาดในแง่ของรูปแบบทางเศรษฐกิจ ช่วยให้เข้าใจถึงพัฒนาการของตลาดเป็นลำดับขั้นตอน ตามรูปแบบทางเศรษฐกิจของมนุษย์ได้อย่างแจ่มชัด นอกจากนี้ตลาดยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับชุมชนและพื้นที่ ดังนั้นตลาดกับเศรษฐกิจแต่ละรูปแบบ จึงชี้ถึงความสัมพันธ์ของตลาดกับพื้นที่และชุมชนอยู่คู่ควบเสมอไป